

11. HAFTA

SÜREKLİ DİPLOMASİYE GEÇİŞ

ÖNERİLEN OKUMALAR:

- Sander- “4. Bölüm. Dışişleri Bakanlığı” altbaşlığı.
- Kemal Girgin, **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Hariciye Tarihimiz**, Ankara, TTK, 1994, s.13-70.
- Findley, “Padişahlığın Gücünün Yeniden Tesisi ve Sivil Bürokrasinin Kurulması”, **Osmanlı Devleti’nde Bürokratik Reform**, s.97–128.
- Akyıldız, Ali, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform**, İstanbul, Eren Yay., 1993, s. 65-91.
- Hurewitz, J. C., “The Europeanization of Ottoman Diplomacy: The Conversion from Unilateralism to Reciprocity in the Nineteenth Century”, **Bellefen**, C. 25, S. 99., (1961).

BU HAFTA ÖĞRENECEKLERİMİZ:

- Osmanlı Devleti’nin ne zaman, hangi nedenlerle ve ne şekilde sürekli diplomasiye geçtiği ele alınacaktır.
- İlk Osmanlı daimi elçiliklerinin nerelerde kurulduğu, Osmanlı diplomatlarından beklentiler ve ilk dönemde yaşanan hayal kırıklıklarının sebepleri anlatılacaktır.
- Osmanlı Dışişleri Bakanlığı’nın (Hariciye Nezareti) kuruluşu ve yapısı üzerinde durulacaktır.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nin dış ilişkilerinde, çoğu zaman Osmanlı Devleti’nin Avrupa güçleri karşısında pozisyon kaybetmesi olarak değerlendirilebilecek gelişmeler yaşanırken, Osmanlı diplomasisinde de, ad hoc uygulamalardan, sürekli diplomasiye geçiş için ciddi çalışmalar yürütüldü. Avrupa’da meydana gelen siyasi değişiklikleri şehzadeliğinden itibaren yakından takip etmekte olan III. Selim, devletin içinde bulunduğu durumdan kurtulabilmesi için reformlar yapılması gerektiğini düşünüyordu. 1789’da tahta çıkmasını takiben bu reformları “Nizam-ı Cedit” (yeni düzen) adıyla uygulamaya soktu.

Yaygın kanaatin aksine, aksine Nizam-ı Cedit sadece askeri alanda yapılan yeniliklerden ibaret değildir. III. Selim döneminde eğitim, yönetim, iktisat gibi alanlarda da düzenlemelere gidilmiştir. Bu çerçevede Osmanlı tarihinde ilk kez sürekli diplomasiye geçiş III. Selim döneminde olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti’nin, eski diplomasi anlayışını devam ettirerek Avrupa’da etkili olamayacağı ve mevcut durumunu bile muhafaza edemeyeceği görülüyordu. Özellikle Fransız Devrimi’yle başlayan yeni dönemde, Avrupa krallıkları Fransa’yla bir mücadele yürütürlerken, İstanbul’un Avrupa’da olup bitenlerden, daha ayrıntılı biçimde

haberdar olması ve bu bilgilere dayanarak siyaset alternatifleri üretmesi gerekiyordu. Bu da ancak, Avrupa başkentlerinde sürekli elçilikler açılması yoluyla olabilirdi. Ayrıca, Osmanlı Devleti dış ilişkilerinde içine düştüğü zor durumdan kurtulabilmek için, geçmiş yüzyıllarda nadiren başvurduğu bir yöntem olan, ittifaklara girmeye muhtaç hale gelmişti. Böyle ittifak yollarının araştırılması da ancak daimi elçiliklerle olabilirdi. Son olarak, III. Selim kişisel olarak da, Avrupa’da olup bitenlerle yakından ilgileniyordu.

III. Selim, ilk Osmanlı elçiliğinin açılacağı yer olarak önce Paris’i düşünmüştü. Fakat Fransız Devrimi dolayısıyla ülkede büyük bir istikrarsızlık ortamı hakimdi. Bu nedenle ilk elçilik 1793’de Londra’da açıldı. Yusuf Agah Efendi (Kalyonlar Katibi) Sefir-i Kebir (Büyükelçi) rütbesiyle Londra’ya yollandı. Maiyetinde bir sekreter, iki memur ve 2 Rum asıllı tercüman vardı.

Londra’nın ardından birkaç yıl içinde Paris, Viyana ve Berlin’de de elçilikler açıldı. Elçiliklerin yanında, 1725’de Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın sadrazamlığı sırasında ilk kez açılan konsoloslukların sayısı da artırıldı.

Yabancı başkentlerde görevlendirilen Osmanlı elçilerinin görev tanımları, yaşadıkları dönemde görev yapan Avrupalı diplomatlarınkinden çok farklı değildi. Osmanlı elçilerinin buldukları ülkelerde siyasi gözlem yaparak, olup bitenleri düzenli raporlarla İstanbul’a aktarmaları bekleniyordu. Ayrıca, buldukları ülke ile Osmanlı Devleti arasında bir ittifak kurulup, kurulamayacağı; o ülkeden askeri yardım alınıp alınamayacağı gibi konularda da araştırma yapmaları istenmekteydi. Bu dönemde, basının giderek Avrupa ülkelerinin dış politikalarının oluşmasında etkili bir unsura dönüşmeye başladığından hareketle, Osmanlı elçilerinin Avrupalı gazetecilerin Osmanlı Devleti aleyhine haberler yayınlamasının önüne geçmek ve mümkün mertebe Osmanlı lehine bir tutum takınmalarını sağlamak gibi görevleri de vardı.

Bu görevlerin başarıyla yerine getirilebilmesi, sürekli diplomasiinin henüz bu ilk yıllarında son derece güçlü. Gözlem ve haber toplama görevini bile tam anlamıyla yerine getirememelerinin en çarpıcı örneği 1797’de Paris büyükelçisi olan Seyid Ali Efendinin, Napolyon’un Mısır seferi hazırlıklarını yanlış yorumlaması ve “kesinlikle Mısır’a saldırmak gibi bir niyet taşımadığını” ifade ettiği bir raporu İstanbul’a göndermesidir. Bu rapor İstanbul’a ulaştığında, Fransız askerleri İskenderiye’ye çoktan çıkmışlardı.

Dolayısıyla, henüz diplomasi tecrübesinden ve güçlü yardımcı kadrolardan yoksun olan ilk dönem Osmanlı elçilerinin, yabancı basın tercümelerini İstanbul'a yollamak ve nadiren dış gelişmelerle ilgili tahliller yapmak dışında önemli bir görev yerine getirdikleri söylenemez. Ayrıca, Osmanlı elçilerinin Avrupa başkentlerinde görev yapmalarını güçleştiren bazı faktörler de söz konusuydu. Bunların başında dil sorunu gelmekteydi. Elçiliklerde çalıştırılan tercümanlar gayrimüslimlerden seçiliyordu. Çünkü Osmanlı bürokrasisinde görev alan Müslümanlar arasında, Avrupa dillerini bilenler az sayıdaydı. Milliyetçi fikirlerin hızla yayıldığı bir ortamda, Avrupa devletlerin etkisine açık olduğu düşünülen gayrimüslim tercümanların, İstanbul açısından güvenilirliği şüpheliydi. Bu ise ister istemez bir güven bunalımı yaratıyordu.

Osmanlı elçilerinin görevini zorlaştıran diğer bir faktör ise, görev yapılan başkentlerin İstanbul'a uzak olmasıydı. Telgrafın henüz icad edilmediği bir dönemde haberleşmede aksaklıklar çıkıyor; önemli bir mesajın İstanbul'a ulaştırılmasında bazen çok geç kalılabiliyordu. Haberleşmeyi kolaylaştırmak için, Viyana elçiliği, Avrupa'daki tüm Osmanlı elçilikleriyle yapılan yazışmaların toplanıp, alıcısına gönderildiği merkez haline geldi. Fakat, haberleşmedeki yavaşlık giderilemedi. Diplomasi gibi ani karar vermeyi gerektiren bir işte yavaş kalmak, elçilikleri işlevsizleştiriyordu. Batılı devletlerin çoğunun İstanbul ile doğrudan denizyolu taşımacılığı yapan gemileri vardı. Diplomatik yazışmalar bunlarla hızlı ve güvenilir olarak taşınabiliyordu. Osmanlı elçileri ise yazışmaların taşınmasında yabancılara haklı olarak güvenmiyorlardı. Zira, posta hizmetleri sırasında, gizlilik içeren diplomatik yazışmaların içeriğinin, yabancı ülke görevlileri tarafından okunması ve evrağın kopyalanması, o dönemde çok iyi bilinen bir casusluk türüydü.

Son olarak, yabancı bir ülkede elçilik açmak ve yurt dışında memur görevlendirmek mali açıdan da Osmanlı Devletine yük olmaktaydı. Elçilik kirası, memur maaşları, balo-davet-ziyafet gibi masraflar, gazete abonelikleri, büyükelçilerin İstanbul'daki ailelerine ödenen tahsisat büyük bir meblağ tutuyordu. Bu masraflar, elçiliklerden beklenen getiriyle örtüşmeyince 1811'de 4 başkentteki elçilikler maslahatgüzarlık düzeyine indirildi. Maslahatgüzarlara elçilerden daha az maaş ödenmekteydi. Yunan İsyanı'nın 1821'de başlamasıyla bunlar da tamamen kapatıldı.

Yunan İsyanı'nın Osmanlı diplomasisi üzerinde çok önemli bir doğrudan etkisi oldu. Çoğu, soylu Fenerli ailelerden gelen Rum bürokratların, Osmanlı dışişleri teşkilatından, tercümanlık kadrolarından uzaklaştırılmaları, diplomatik alanda önemli bir boşluğun ortaya çıkmasına yol

açtı. Bu boşluk, Ermenilerin Rumların yerini alması ve Babiali içinde Müslümanların dil öğrenmeleri amacıyla Tercüme odası adlı bir birimin kurulmasıyla doldurulacaktır.

Tercüme odası bir ölçüde, Hariciye Nezareti'nin (Osmanlı Dışişleri Bakanlığı) nüvesini oluşturmuştur. İleride sadrazamlık ve hariciye nazırlığı makamına gelecek birçok Osmanlı devlet adamı tercüme odasından yetişmiştir. Mustafa Reşit, Âli, Fuad, Safvet ve Ahmed Vefik Efendiler (ileride paşa) bu Oda'nın talebeleriydiler. Tercüme Odası ,Yunan İsyanı ve onu takip eden Mehmet Ali Paşa İsyanı sırasında önemini hızla artırmıştır. 1832'de Viyana'ya bir maslahatgüzar atanmış ve 1834'den itibaren Avrupa başkentlerinde tekrar büyükelçilikler açılmaya başlanmıştır.

Aynı yıllar Osmanlı Devleti'nde II. Mahmud tarafından, Fransa modelinden esinlenerek yapılan geniş çaplı bir idari yenilenme çabasıyla örtüşür. II. Mahmud önce bir "Başvekil" (Başbakan) atadıysa da, daha sonra bundan vaz geçerek, Sadrazamlık modeline geri dönecektir. Sadrazam dahiliye nazırlığı (İçişleri Bakanlığı) görevini de uhdesinde bulunduruyordu.

Mart 1836'da dış ilişkilerin boyutlarının arttığı ve ayrı bir birimin oluşturulması gerektiği düşüncesiyle, Reis-ül Küttaplık yerine Umur-u Hariciye Nezareti (Dışişleri Bakanlığı) kuruldu. Yozgatlı Akif Efendi Müşir rütbesiyle ilk Hariciye Nazırı olarak atandı.

Kuruluş nizamnamesine göre Hariciye Nezareti bünyesinde şu birimler bulunuyordu:

-Hariciye Müsteşarlığı: Bakanın baş yardımcısı. Yazışmaları, bakanın onayına sunulmadan önce gözden geçirip, parafe ediyor.

-Müsteşar Yardımcıları: (Müsteşarlık Muavenesi)

Birinci Yardımcı: Yabancı elçiliklerle yazışmalardan sorumlu.

İkinci Yardımcı: Osmanlı elçilikleriyle yazışmalardan sorumlu.

-Birinci Daire (Daire-i Evvel): Siyaset planlama dairesi gibi çalışmaktaydı. Anlaşmaların uygulanmasını, uluslararası ilişkilerin gidişatını, sınır sorunlarını değerlendirmekle sorumluydu.

Bağlı kalemler:

- a. Tahrirat kalemi (iç yazışmalar, yabancı hükümdarlarla yazışmalar)
- b. Tercüme kalemi

- c. Tahrirat-ı Ecnebiye kalemi (yabancı elçilerle ve Osmanlı Elçileriyle yazışmalar)
- d. Telgrafname kalemi (şifre-kripto işleri)

-İkinci Daire (Daire-i Saniye): Hukuk işleri ve konsolosluk işlerinden sorumluydu.

Bağlı kalemler:

- e. Tahrirat kalemi
- f. Tercüme kalemi
- g. Tahrirat-ı Ecnebiye kalemi
- h. Havalat kalemi (Havaleler, dilekçelerin gereği için diğer kalemlere havalele edilmesi ve pasaportların verilmesi)

-Üçüncü Daire (Daire-i Selase): Teşrifat yani protokol işlerinden sorumluydu.

-Evrak Müdürlüğü

-Matbuat Müdürlüğü: Osmanlı topraklarında, yabancı dillerde basılan gazetelerin denetiminden sorumluydu.

Dış görevlere atanan diplomatlara sefir (elçi) veya sefir-i kebir (büyükelçi) rütbeleri veriliyordu. Konsolosluk görevlileri ise, şebbender, başşebbender veya şebbender vekili olarak rütbelendiriliyordu.

XIX. yüzyıl boyunca Hariciye Nezareti'nin yapısında önemli gelişmeler yaşanmış, gerek dairelerin sayısında gerekse çalışanların sayısında artış olmuştur. Tanzimat'la birlikte dış temsilciliklerin sayısı da artırılmıştır. 1850'lerde Osmanlı Devleti'nin Paris'te Büyükelçiliği, Berlin ve Londra'da ise Orta Elçiliği vardı. 1886'da ise, Berlin, Londra, Paris, Roma ve St.Petersburg'ta Osmanlı büyükelçilikleri; Atina, Brüksel, Bükreş, Belgrad, Çetine (Karadağ), Madrid, Washington, Lahey ve Stokholm'de orta elçilikler açılmıştı. Osmanlı Devleti'nin, hangi yıl, hangi ülkede ne şekilde temsil edildiğini, aynı şekilde, hangi ülkenin İstanbul'da hangi düzeyde diplomatik temsilciliğe sahip olduğunu araştırmak için en sağlıklı kaynak, Devlet Yıllıklarıdır (salnameler).